

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ОЦІНКИ ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ЇЇ ГАЛУЗЕЙ

О.Б. Шмаглій, к.е.н., с.н.с.,
проф. наук. співр. відділу економічних досліджень
Інститут продовольчих ресурсів НААН України

Обґрунтовано та узагальнено теоретико-методологічні та методичні аспекти оцінки розміщення та просторової організації харчової промисловості та її галузей, їх сировинного та трудового потенціалу, матеріально-технічного забезпечення. Розроблена методика оцінки потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості, яка охоплює комплексну систему показників. Вона об'єднує блоки (групи) показників та індикаторів, що мають різну властивість узагальнення відображення регіональної ефективності використання ресурсів виробництва. Повносистемний характер розробленої методики визначає її, як конструктивний фактор, економічний інструментарій не тільки аналітичного дослідження, а й розв'язання проблем ефективності просторового розвитку харчової промисловості та її галузей.

Ключові слова: методика оцінки потенціалу регіонального розвитку, комплексна система показників, просторові особливості соціально-інфраструктурного розвитку харчової промисловості, особливості просторового розвитку сировинної бази харчової промисловості, показники територіальної організації ресурсного потенціалу харчової промисловості та ефективності його виробничого функціонування, інтегральні показники потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості та її галузей.

METHODOLOGICAL AND METHODICAL EVALUATION PRINCIPLES OF POTENTIAL REGIONAL DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY AND ITS SECTORS

O.B. Shmahlii, Ph.D., Senior Researcher,
of Economic Research Department
of Ukraine's NAAS Institute of Food Resources

Theoretical-methodological and methodical aspects of evaluation and spatial placement of food industry and its sectors, their raw materials and labor potential, logistics. are substantiated and generalized. The methodology of assessing the potential of regional food industry development, covering a comprehensive system of indicators is elaborated. It brings together groups of indicators and indicators that have different properties to generalize the reflection of regional effectiveness in using production resources. The full-system character of the developed technique defines it as a constructive factor, economic instruments kit not only for analytical research but for solving problem of the efficiency of spatial development of the food industry and its sectors.

Keywords: method of estimating the potential for regional development, complex system of indicators, spatial features of social and infrastructural development of the food industry, particularities of the spatial development of the raw resources base of the food industry indicators of territorial resource potential organization of food industry and the efficiency of its functioning, integrated indicators of food industry and its sectors regional development potential.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОЦЕНКИ ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ЕЕ ОТРАСЛЕЙ

О.Б. Шмаглий, к.э.н., с.н.с.,

*ведущ. научн. сотр. отдела экономических исследований
Институт продовольственных ресурсов НААН Украины*

Обоснованы и обобщены теоретико-методологические и методические аспекты оценки размещения и пространственной организации пищевой промышленности и ее отраслей, их сырьевого и трудового потенциалов, материально-технического обеспечения. Разработана методика оценки потенциала регионального развития пищевой промышленности, которая включает комплексную систему показателей. Она объединяет блоки (группы) показателей и индикаторов, которые имеют разную способность обобщения отображения региональной эффективности использования ресурсов производства. Полносистемный характер разработанной методики определяет ее как конструктивный фактор, экономический инструментарий не только аналитического исследования, но и решения проблем эффективности пространственного развития пищевой промышленности и ее отраслей.

***Ключевые слова:** методика оценки потенциала регионального развития, комплексная система показателей, пространственные особенности социально-инфраструктурного развития пищевой промышленности, особенности пространственного развития сырьевой базы пищевой промышленности, показатели территориальной организации ресурсного потенциала пищевой промышленности и эффективности его производственного функционирования, интегральные показатели потенциала регионального развития пищевой промышленности и ее отраслей.*

Постановка проблеми. В кризових умовах стагфляційних економічних процесів проблема оцінки модернізації економічного простору та пошук шляхів для забезпечення стійкого просторового розвитку країни та її харчової промисловості стає нагальною проблемою сучасного економічного розвитку. Функціонування системи нових екзогенних та ендогенних факторів економічного розвитку зумовлює формування нових умов в розвитку господарства регіонів, визначення нових функцій регіонального самоврядування і положення в системі міжрегіональних зв'язків та відносин, виявлення нових пріоритетів в забезпеченні загальнодержавних та регіональних інтересів з врахуванням активізації просторового розвитку і всього економічного простору країни.

Проблеми просторового розвитку харчової промисловості мають складний та багатоаспектний характер. Вони включають великий комплекс проблем регіонального розвитку і сільського господарства, і харчової промисловості, їх ресурсного забезпечення, відтворювального процесу на рівні регіону в межах єдиного економічного простору держави, сукупність проблем соціально-економічного розвитку, необхідність забезпечення найбільш повної і надійної економічної безпеки. Отже, сучасні дослідження в царині розробки науково-методичних засад оцінки просторового розвитку харчової промисловості, матимуть як наукове, так і практичне значення, оскільки безпосередньо пов'язані зі зростанням економічного благополуччя галузі і країни в цілому.

Багатогранність проблем ефективності просторового розвитку харчової промисловості та її галузей вимагає комплексного вирішення – теоретико-методологічного, методичного і практичного їх узагальнення, наукової організації їх державного регулювання на основі системного наукового підходу з використанням об'єктивних оцінок стану й динаміки процесів суспільного відтворення продуктивних сил природи і суспільства з врахуванням національних інтересів. Науково обґрунтовані оцінки й рішення повинні базуватися на системах суспільного обліку й аналізу, а тому

пріоритетним є формування методичного інструментарію оцінки потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості та її галузей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний момент сформовано доволі потужне методологічне підґрунтя для подальшого дослідження зазначених проблем. Просторова (регіональна) економіка розкрила свій предмет і метод дослідження в економічних працях О.М.Алимова, А. Вебера, О.Г.Гранберга, М.І.Долішнього, С.І.Дорогунцова, У.Ізарда, В. Крісталлера, Ю.П.Лебединського, А. Леша, І.І.Лукінова, М.Месаревича, Д.Мідоуза, М.М.Некрасова, Е.Пестеля, А.Ю.Пробста, О.М.Онищенко, В.М.Поповкіна, І.О.Сингаївського, Я.Г.Фейгіна, Дж.Форрестера, Дж.Фрідмана, П. Хагетта та багатьох інших. Переважна частина наукових праць вітчизняних вчених присвячена визначенню сутності регіонального розвитку, районуванню, спеціалізації та концентрації виробництва в АПК в цілому, сільському господарстві та харчовій промисловості. Водночас гострота сучасних проблем просторового розвитку харчової промисловості залишає питання оцінки її розміщення та просторової локалізації серед найбільш актуальних, вимагають подальшого дослідження.

Метою роботи є розробка методичних принципів (методики) оцінки потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості та її галузей, яка охоплює комплексну систему показників її просторової локалізації.

Виклад основних результатів дослідження. Харчова промисловість як сукупність підприємств, цехів, виробництв, що виробляють харчові продукти, відіграє особливу роль у розвитку національного господарства кожної країни. Це зумовлено не тільки значущістю харчової продукції, а й тим, що харчова промисловість у процесі виробництва специфічно поєднує природні, кліматичні, економічні, геополітичні, географічні, соціальні та екологічні умови кожної країни, вирішально впливає на спеціалізацію окремих країн і регіонів щодо міждержавних і міжрегіональних економічних зв'язків по продовольству, на формування ефективних структур національного господарства, агропромислового та промислового комплексів. Продовольчі товари, що виробляються харчовою промисловістю, це – не тільки першочергове джерело здоров'я і життя людини, це – основа добробуту населення і ефективного розвитку національного господарства будь-якої країни.

У процесі розвитку, стрімких динамічних змін вітчизняної просторової (територіальної) організації виробництва зростає актуальність регіональних економічних досліджень, пов'язана з аналізом умов і можливостей формування територіальних комплексів галузей промисловості відповідних регіонів різного таксономічного рангу, в тому числі в аспекті їх внутрішньорайонних поєднань. Поглиблення уваги в останній час до досліджень проблем економічного і соціального розвитку регіонів – наразі цілком закономірне явище і пояснюється необхідністю вирішення сучасних проблем просторового (територіального) розвитку країни.

Розвиток територіального поділу праці у сфері виробництва харчових продуктів актуалізує регіональні проблеми вдосконалення його просторової організації, поліпшення територіальної структури виробництва. Територіальна структура і просторове розташування галузей харчової промисловості формують основу територіальної організації, яка є комплексом економічних та організаційних заходів, що спрямовані на підвищення ефективності функціонування господарських одиниць за рахунок оптимальних змін регіональних пропорцій на базі всіх форм власності. Територіальна організація харчової промисловості передбачає забезпечення раціональних кількісних та якісних співвідношень виробництва на базі поглиблення спеціалізації.

Відтак, сучасні наукові дослідження проблем розміщення та спеціалізації, в тому числі і галузей харчової промисловості, почнемо розглядати, спираючись на новітні загально-теоретичні розробки цієї наукової проблематики. Так, А.Г.Гранберг [1] системне поняття простору інтегрує у категорію, що визначена як «геотерія». Простір виступає як єдність і цілісність всіх геосфер, де відбувається господарська діяльність.

Одна з перших версій [2] визначення категорії «географічний простір» трактує його як сукупність *відносин між економічними об'єктами*, які розташовані на конкретній території. У цьому визначенні поняття *простір* й *територія* є тотожними. Інколи оперують поняттям «насичена територія» для означення саме просторової організації. В цьому сенсі простір виступає сховищем, в якому щось розміщується, формується, упорядковується. З цього визначення виходить, що економічний об'єкт обов'язково має територію. Проте такий висновок є хибним. Економічний простір, як сукупність відносин між суб'єктами господарювання, визначається зовсім іншими ознаками та вимірниками, які відображуються у господарських актах, подіях, процесах та явищах економічного життя суспільства. В цьому контексті має рацію теза про те, що ринкова система за визначенням є упорядкованим простором, що формує економічну поведінку людей, а не територіальних господарських об'єктів. Відтак просторова економіка є екстериторіальною системою господарської діяльності суспільства, а територія (природне середовище) може залучатися у цей оборот, або бути незайманою.

В цілому просторовий розвиток можна уявити як суспільно-регіональну побудову території з горизонтальними і вертикальними відносинами, оптимізація яких сприяє їх сталому розвитку. Отже, просторовий розвиток в загальному розумінні є комплекс організаційних заходів по управлінню елементами і зв'язками території, системою дій, направлених на оптимізацію регіональних змін і стабільне функціонування господарства регіонів.

Відносно харчової промисловості та її галузей просторовий розвиток являє собою процес забезпечення стабільного функціонування виробництва продовольчих продуктів регіонів, спрямований на задоволення потреб населення країни і окремих її регіонів у цих продуктах відповідно до раціональних норм їх споживання, формування регіональних експортних потенціалів харчових товарів на основі раціонального використання природно-ресурсного та виробничого потенціалу, існуючих переваг територіального поділу праці.

В економічних дослідженнях з регіональної економіки [3] іноді ототожнюється економічна й господарська діяльність людини, а тому робиться помилковий висновок про те, що з розвитком науково-технічного прогресу і зростанням суспільних потреб в економічний оборот залучаються нові компоненти природи. Насправді зростаючий економічний простір порушує природу і завдає шкоди довкіллю, а тому створює небезпеку порушення екології, стає фактором порушення геотерії як ємкості з власною й обмеженою системою самовідновлення.

Проблемним у цій системі поглядів є тлумачення простору і часу як форм існування матерії. Статика й динаміка геотерії не є сумісними з процесами відтворення продуктивних сил виробництва. Така система поглядів також визнає, що економічний простір не є величиною сталою, йому характерний динамізм, ступінь і напрями якого залежать від масштабів трансформаційних процесів. А, отже, якісні ознаки економічного простору визначається множиною вимірників та відповідними індикаторами, які лише частково можна визнати доречними до геотерії. Економічний простір намагаються визначати природними ресурсами - але не всі природні ресурси залучені в економічний оборот; вартістю основного капіталу на одиницю площі - але в геотерії функціонують елементи не тільки фізичного, а й природного капіталу, який не має вартості (природно-кліматичні ресурси тощо); об'ємом валового регіонального продукту - але він не належить геотерії, а є результатом економічної діяльності людини. Стосовно територіальної організації, то вона є самостійним елементом інтелектуального капіталу, який визначається розвитком науки, культури, освіти, навичками, вмінням тощо.

Сучасними найголовнішими пріоритетами щодо трансформації економічного простору є пошук шляхів для забезпечення стійкого просторового розвитку країни на основі екологічно-безпечної парадигми розвитку, де економічна система країни та її регіонів функціонує на основі горизонтального і вертикального взаємозв'язку. Сучасні

реалії господарювання зумовлюють формування нових умов в розвитку господарства регіонів, визначення нових функцій регіонального самоврядування і положення в системі міжрегіональних зв'язків та відносин, виявлення нових пріоритетів в забезпеченні загальнодержавних та регіональних інтересів з врахуванням активізації просторового розвитку і всього економічного простору країни.

Узагальнюючи, відзначимо, що поняття «просторовий розвиток» означає комплекс організаційних дій з управління елементами та зв'язками просторових об'єктів, систему дій і політики, спрямованих на оптимізацію територіальної організації, стійке ефективне функціонування господарства регіонів. Завжди перед суспільством стояла проблема пошуку найбільш доцільної моделі його просторової організації як в цілому, так і харчової промисловості та її окремих галузей. Особливості просторової організації в цьому сенсі зумовлювали природно-ресурсні переваги тих чи інших частин території країни, економічні передумови, які визначали з позицій економічної доцільності, напрямки виробничої діяльності цих територій, просторові особливості соціально-інфраструктурного розвитку, необхідність забезпечення найбільш повної і надійної економічної безпеки.

Проблеми просторового розвитку харчової промисловості мають складний та багатоаспектний характер. Вони включають великий комплекс проблем регіонального розвитку і сільського господарства, і харчової промисловості, їх ресурсного забезпечення, відтворювального процесу на рівні регіону в межах єдиного економічного простору держави, сукупність проблем соціально-економічного розвитку тощо. А тому політика і прийняття рішень стосовно просторового розвитку базується на врахуванні комплексної взаємодії між різноманітними сферами діяльності.

Отже, економічний простір розглядається лише у компонентному і регіональному вимірі. В ньому існують лише ті стійкі зв'язки між територіальними елементами, що утворюють єдність та комплексність. Простір S складається з n компонентних елементів c і m територіальних елементів регіонів r . Кожен із складових його є структурним [4]:

$$c_i = \sum_{r=1}^n c_{ir} , \quad (1)$$

тобто дорівнює сумі своїх частин, розташованих в різних r , в свою чергу

$$r_k = \sum_{c=1}^m c_{rk} , \quad (2)$$

дорівнює сумі різних c , розташованих в даному r .

При цьому йдеться про основні якості економічного простору, які визначають розмірність, дискретність, диверсифікацію, територіальну диференціацію, елементну структуру, регіональну густоту, концентрацію, розпоршеність, поляризацію. Характерна особливість цього підходу в тому, що його складові самі по собі функціонують в якості підсистем, райони — регіони. Намагання ввести ознаки *упорядкованості* через включення в простір часової складової є просто *множиною станів статички економічного простору*. Ентропія економічного простору зростає в прямій залежності від кількості компонентів і територіальних елементів. Тому динамічну структуру економічного простору визначає множина його форм, наявність різних секторів функціонування економічних об'єктів.

Просторова (регіональна) економіка розкрила свій предмет і метод дослідження в економічній школі у працях О.Г. Гранберга, Б.М. Данилишина, С.І.Дорогунцова, В.М. Поповкіна, М.І. Долішнього, В.С. Кравціва та багатьох інших. Значна частина наукових праць присвячена визначенню сутності регіонального розвитку, районуванню, спеціалізації та концентрації виробництва в АПК в цілому та харчовій промисловості, зокрема. В загальному вигляді економічний простір розуміється як філософська концептуальна категорія в ряду "господарство", "регіон", "система", "комплекс".

Для теорії і практики регіональної економіки та регіонального управління

важливим є розуміння регіону і як адміністративно-територіального утворення, причому економічного, як правило, самодостатнього. При розгляді проблем ринкової економіки надзвичайно важливо визначати регіон і як місце прояву зв'язків і залежностей суб'єктів господарювання у відтворювальних процесах. Це важливо для розуміння господарства регіону як системного утворення.

Ключовим поняттям, що визначає методологічні підходи до розв'язання проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, є поняття «система». Поняття «система» є дискусійним як і поняття «системний підхід». Окремі економісти вважають системою ціле, що складається з частин. Тобто, система утворює множину елементів, що знаходяться у певних відношеннях один з одним і утворюють єдність, цілісність. Поняття є фундаментальним та загальнонауковим, а тому має безліч спроб трактування [5]. Заслужує на увагу підхід [6], що дає поняття системи не за визначенням, а за сукупністю ознак. Перша ознака: система складається з деякої множини елементів (частин, компонентів, блоків). Територіальна соціально-економічна система має блоки соціального й економічного просторового розвитку. Соціально-економічний простір є багатомірним, а зв'язки з природними ресурсами – множинними.

Друга ознака - наявність зв'язків між елементами системи. Такі зв'язки об'єктивно характерні і притаманні сферам розселення, поселення, економіки, природного середовища. Третя ознака – цілісність системи. Цілісність економічної системи [7] уособлюється у адекватній системі цілісності поняття витрат і результатів, ефективності виробництва. Поряд з цим соціально-економічна система має ознаку цілісності на рівні відтворення продуктивних сил природи. Природно-ресурсний потенціал території є цілісним ресурсом в межах нормального сільськогосподарського освоєння, структури галузей промисловості, а за межами – має ризики негативних процесів деградації, деструкції. Четверта ознака – багатофункціональність. Територія має багато функцій, зокрема економічних і соціальних. Простір є місцем розташування елементів продуктивних сил виробництва, розселення, поселення. [Докладно про риси багатофункціональності розкриває теорія систем [8].

Наступна, п'ята ознака системи – цілеспрямованість. Будь-яка територіальна соціально-економічна система має місію і мету розвитку. Природно-ресурсний потенціал території окреслює і визначає її можливу місію, бачення майбутнього. Місією регіонів неодмінно є розвиток сільськогосподарського виробництва і харчової промисловості для основної мети – найбільш повного забезпечення населення і продовольчої безпеки держави в цілому. Шоста ознака визначає ієрархічну будову соціально-економічного простору: глобального, регіонального, державного, адміністративного районного, окремого господарства або підприємства. Сьома ознака втілюється в тому, що система повинна мати межі. Ендогенні (внутрішні) процеси неодмінно відокремлюють від екзогенних (зовнішніх) впливів і обмежень, а для кожного рівня ієрархії об'єктивно існують поняття внутрішнього та зовнішнього ринку. Восьма ознака полягає у спроможності до розвитку і самозбереження. Територіальна соціально-економічна система визначається власною мотивацією, а також має механізми самозбереження, в тому числі природного середовища. Таким чином, дослідження територіальної соціально-економічної системи повинно відповідати вимогам системного підходу, що може включати формування комплексного економічного інструментарію оцінки всіх компонентів системи.

Харчова промисловість як складна комплексна галузь національного господарства – це система, яка характеризується органічною єдністю елементів. Харчова промисловість може бути системою на рівні країни, її областей. Цілісність харчової промисловості забезпечується дією законів регіональної цілісності (природи, населення й виробництва).

Узагальнюючою виступає точка зору [9], яка визначає системну модель трьох факторів для регіонального господарського комплексу в цілому (РГК). Регіональні

господарські комплекси формуються внаслідок взаємодії багатьох факторів – внутрішніх (сировинні й трудові ресурси, споживчий попит, інфраструктурна забезпеченість території тощо) і зовнішніх (рівень економічного розвитку країни, спосіб виробництва матеріальних благ, технологічний рівень виробництва тощо). Інший підхід [10] приводить різні комплекси у систему за типами, що відзначаються пропонованими ознаками: територіальний ранг, провідний технологічний уклад, спеціалізація, напрям структурно-технологічної трансформації, стадійність розвитку й конфігурація опорного каркасу території.

Сучасні теоретико-методологічні напрями застосування регіонального аналізу у світі. В цілому, моделі, які використовуються в теперішній час в регіональних дослідженнях за кордоном, виходять з сучасних концепцій, які можна класифікувати за напрямками: функціональна оцінка території, територіальна кластеризація, прогнозування розвитку і розміщення. При цьому аналітичний апарат залишається відносно сталим, а особливості – є предметом регіональної економіки і організації. За функціональним призначенням в практиці побудови сучасних економічних моделей (у тому числі і регіональних) можна виділити два альтернативних підходи: - *багатоцільовий* (комплексний), коли розроблюється модель, що пов'язує широке коло показників соціального, економічного і технологічного змісту з використанням різних формалізованих методів опису. Такі складні конструктивні моделі призначені для прогнозу регіонального розвитку при різних варіантах (стратегіях) зміни економічних і технологічних параметрів моделі; - *цільовий* підхід, коли модель розроблюється для використання в процесі прийняття рішень за зазначеною проблемою національного розвитку. При цьому саме моделювання здійснювалося в рамках заданого сценарію, програми розвитку. Розробка моделі базується на залученні великого обсягу аналітичної роботи експертів, відповідних форм інформації, що використовується [8, 9].

Чітко виявляється градація існуючих у сучасному світі моделей за територіально-таксономічним рівнем агрегування території, що розглядається в моделі. За цією ознакою можна виділити три узагальнених рівня регіональних моделей: регіональний (внутрідержавний), національний (державний) і міжнаціональний (міждержавний або світовий). Аналогічно існує розподіл моделей за часовим періодом відображення. Тут можна виділити, згідно загальноприйнятої термінології, короткострокові, середньострокові і довгострокові моделі аналізу й прогнозування регіонального розвитку.

Триває пошук методичного апарату для розробок регіональних соціально-економічних моделей розвитку. Водночас не менш важливим є наукове обґрунтування соціально-економічних пріоритетів, моделювання яких є самостійним напрямком дослідження регіональної економіки. Адже, якщо в галузевій економіці критерій мінімуму витрат або максимуму корисного ефекту має нормотворчий характер, то на регіональному рівні він набуває, в першу чергу, політичного й соціально-економічного значення.

Інтегруючим аспектом вивчення та узагальнення теоретичних та методологічних проблем розміщення харчової промисловості та її галузей виступають дослідження методологічних засад визначення *регіональної (просторової) ефективності* розвитку харчової промисловості та її галузей. Розкриття сутності категорії «регіональної ефективності розвитку харчової промисловості» через триєдину форму прояву в економічному, соціальному та екологічному аспектах методологічно найбільш обґрунтоване у співвідношенні її з категорією «загальної ефективності виробництва».

Спостереження еволюції теоретичного аналізу категорії «загальної ефективності виробництва» як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній науковій літературі свідчить про те, що трактування сутності її надзвичайно різноманітне. І все ж узагальнююча концепція економічної ефективності у традиційній версії, яка передбачає, щоб результати виробництва зростали швидше, ніж витрати на їх отримання, щоб ресурси, які використовуються, давали більший корисний ефект, у принциповому відношенні сприймається переважною частиною економістів-фахівців з даної

проблематики позитивно. Беручи до уваги окремі вади, недоліки та переваги різних точок зору, сутність загальної ефективності виробництва сформулюємо наступним чином: економічна ефективність являє собою категорію з найвищим ступенем узагальнення та відображення якості економічних процесів та явищ в системі взаємозалежних ринкових економічних категорій, виражає виробничі відносини з приводу отримання кінцевого корисного ефекту за рахунок зростання якості виробничого споживання сукупних ресурсів виробництва.

Тому основною вихідною критеріальною формулою розрахунку загальної економічної ефективності виробництва в світовій економічній теорії і практиці визнана наступна формула:

$$E = D W^{-1}, \quad (3)$$

де: E – ефективність виробництва

D – корисний ефект (результат)

W – витрати.

На рівні харчової промисловості (її галузей) економічна ефективність виробництва являє собою специфічну форму вираження виробничих відносин, яка об'єктивно має більш конкретний зміст, ніж загальна ефективність суспільного виробництва. Це узагальнююча категорія, яка відображає інтегральну результативність її економічної діяльності, що характеризується співвідношенням отриманого корисного ефекту (реалізованої продукції) до витрат (ресурсів), які викликали цей ефект.

Соціальна форма прояву регіональної ефективності розвитку харчової промисловості та її галузей характеризує рівень задоволення потреб населення у відповідних харчових продуктах в кількісному та якісному вираженні.

Екологічна форма прояву регіональної ефективності розвитку харчової промисловості та її галузей визначає спроможність галузі забезпечити раціональне використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу, відтворення життєдіяльності і працездатності людського капіталу.

Отже, всі три форми прояву регіональної (просторової) ефективності розвитку харчової промисловості та її галузей опосередковано формують її зміст та сутнісні ознаки. Регіональну ефективність розвитку харчової промисловості можна визначити як рівень доцільності і раціональності її просторової та компонентної організації, який забезпечує якісну переробку сировинних ресурсів з отриманням максимального корисного ефекту у вигляді кінцевої продукції при найменших виробничих витратах і мінімізації деструктивних впливів на природно-ресурсний потенціал, а також задовольняє потреби населення в основних харчових продуктах регіонального виробництва, забезпечує міжрегіональний обмін продовольчих товарів у відповідності до наявних переваг в територіальному поділі праці. Регіональна ефективність розвитку харчової промисловості та її галузей формується під дією природно-ресурсними переваг тих чи інших частин території країни, економічними передумовами, які визначаються з позицій економічної доцільності, напрямками та технологічним укладом виробничої діяльності цих територій, просторовими особливостями соціально-інфраструктурного розвитку, вплив яких на ефективність розвитку і розміщення виробництва здійснюється інтегровано, зумовлюється їхнім органічним взаємозв'язком на регіональному рівні, внаслідок чого і відбувається диференціація витрат та результатів виробничої діяльності.

Сутність економічного явища чи процесу визначає технологію економічного виміру цього явища чи процесу, методологічні та методичні підходи його визначення та оцінки. Відтак, регіональна ефективність повинна визначатися шляхом повносистемної кількісної та якісної оцінки усієї сукупності її ознак та параметрів розвитку.

Методичні підходи щодо оцінки харчової промисловості та її галузей в частині розміщення сировинного та трудового потенціалу, матеріально-технічного та

інвестиційного забезпечення мають базуватися на комплексній системі показників оцінки потенціалу її регіонального розвитку. Така комплексна система оцінки охоплює наступні блоки (групи) показників: показники оцінки просторових особливостей соціально-інфраструктурного розвитку харчової промисловості (блок 1) – *споживчий фактор просторової локалізації харчової промисловості*; показники оцінки розміщення сировинної бази харчової промисловості (блок 2) – *сировинний фактор просторової організації харчової промисловості*; показники оцінки територіальної організації ресурсного потенціалу харчової промисловості регіонів та ефективності його виробничого залучення та функціонування (блок 3); узагальнюючі інтегральні показники потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості та її галузей (блок 4).

В розгорнутому вигляді «Методика оцінки потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості та її галузей» має наступний вигляд:

Блок 1. Показники оцінки просторових особливостей соціально-інфраструктурного розвитку харчової промисловості (споживчий фактор просторової локалізації харчової промисловості та її галузей): територіальний розподіл земельних ресурсів країни за матричною методикою; територіальний розподіл населення, кількісний територіальний розподіл міського населення, кількісна територіальна локалізація сільського населення, кількісний територіальний розподіл населення районних центрів за матричною методикою тощо.

Блок 2. Показники оцінки розміщення сировинної бази харчової промисловості та ефективності її розвитку в регіонах (сировинний фактор просторової організації харчової промисловості та її галузей).

Особливої уваги заслуговують показники регіонального розвитку: сільськогосподарський потенціал наявних земельних ресурсів України у світі та Європі; середній рівень сільськогосподарського освоєння території України і орних земель; рівень локалізації сільського господарства в областях України; розподіл сільськогосподарських земельних ресурсів між користувачами (господарства товарного землеробства; фермери, громадяни з товарними ділянками; підсобні присадибні ділянки; ділянки для випасання худоби селян; садові ділянки); середній розмір площі ріллі у господарствах товарного землеробства, фермерських господарствах; показник просторової ємності утримання ВРХ; показники кількості наявного поголів'я ВРХ у всіх секторах; кількість працівників і витрати праці в сільському господарстві; диференціація зважених матеріальних витрат; показник ринкового покриття 1 га ріллі; показник зважених матеріальних витрат на 1 га ріллі, показник інтегральної продуктивності 1 га ріллі, вартість основних фондів на 1000 га в сільськогосподарських підприємствах; потужність тракторів, к.с./1000 га в сільськогосподарських підприємствах; потужність комбайнів, к.с./1000 га в сільськогосподарських підприємствах; споживання електроенергії, кВт/год./1000га в сільськогосподарських підприємствах; інтегральна оцінка стану матеріально-технічної бази сільського господарства тощо.

Індекс сільськогосподарської спеціалізації території (I_Q) використовується, зокрема, і для пошуку оптимальної моделі просторового розміщення сільськогосподарського виробництва. Формалізована методика визначення індексу сільськогосподарської спеціалізації території:

$$I_Q = (S_{ij} / S_{it}) / (S_{nj} / S_{nt}), \quad (4)$$

де I_Q – індекс сільськогосподарської спеціалізації;

S_{ij} – площа сільськогосподарських угідь j-го сектора в i-му регіоні;

S_{it} – загальна площа сільськогосподарських угідь в i-му регіоні;

S_{nj} – площа сільськогосподарських угідь j-го сектора в країні загалом;

S_{nt} – площа сільськогосподарських угідь в країні загалом.

Узагальнююча виробнича функція продукування *регіональних* продовольчих

сільськогосподарських ресурсів як сировинної бази харчової промисловості:

$$W = f(S, \omega, \rho, U), \quad (5)$$

де: W – інтегральний показник бруutto-вартості, S – площа ріллі, ω – галузева структура виробництва (посівних площ), ρ – система цін, U – вектор продуктивності ресурсів орних земель.

Блок 3. Показники оцінки територіальної організації ресурсного потенціалу харчової промисловості та регіональної ефективності його виробничого залучення та функціонування.

Модель критерію регіональної ефективності виробничого залучення і використання (функціонування) ресурсного потенціалу харчової промисловості відображає результат інтегрального впливу взаємодії всієї системи виробничих факторів:

$$E_p = Q (p^0 M + a F + \lambda^0 L + \delta)^{-1}, \quad (6)$$

де: Q – продукція у вартісному вираженні, тис.грн.;
 $p^0 M$ – матеріальні витрати, тис. грн.;
 a – питомий коефіцієнт амортизаційних відрахувань;
 F – середньорічна вартість основних промислово-виробничих фондів, тис.грн.;
 λ^0 – заробітна плата одного працюючого, грн./чол.;
 L – чисельність промислово-виробничого персоналу, чол.
 δ – сума інших витрат, тис. грн.

<i>Група узагальнюючих показників регіональної економічної ефективності харчової промисловості та її галузей¹</i>			
Інтегральний критерій ефективності	Загальна рентабельність	Сукупна затратоємкість	Відносна економія
Е	Н	W_Q	U

¹Методика визначення узагальнюючих показників наступна: Е – виробництво продукції (Q) в розрахунку на обсяг сукупних витрат; Н – відношення суми балансового прибутку (m) до середньої вартості основних фондів (F) та нормованих оборотних коштів (M); W_Q – сукупні витрати (W) на 1 грн реалізованої продукції (Q); U – традиційна методична версія визначення у структурному розрізі: матеріальних витрат (M) – не враховуючи амортизації; фонду заробітної плати (L), основних виробничих фондів (F).

Узагальнюючі показники регіональної економічної ефективності харчової промисловості та її галузей відображають інтегральну оцінку рівня ефективності в регіонах. Доцільно зазначити наступні особливості їх функціонування на сучасному етапі: відмінною рисою розвитку харчової промисловості та її галузей є випередження темпів випуску продукції у вартісному вираженні порівняно з темпами виробництва у натуральному вираженні. В теорії питання, за умов зростання купівельної спроможності населення це співвідношення має прогресивне значення, адже відображує структурні зміни у виробництві, що супроводжуються збільшенням питомої ваги виробництва більш дорогих видів продукції підвищеної якості. Це досягається за умов здійснення цілого комплексу заходів щодо удосконалення взаємовідносин із постачальниками сільськогосподарської сировини та удосконаленню процесів виробництва, в результаті чого на переробку поступає сировина підвищеної якості, яка краще зберігається та перероблюється з найменшими втратами. Проте в реальних сучасних умовах процес прискореного зростання обсягів виробництва продукції у вартісному вираженні на підприємствах харчової галузі відносно темпів зростання виробництва у натуральному вираженні є результатом зростання цін в умовах постійних інфляційних процесів в державі. За умови нормалізації економічного та фінансового стану держави тільки шляхом

зменшення виробничих витрат можливо забезпечити зниження рівня цін та підвищення конкурентоздатності продукції, одночасно збільшуючи обсяги продаж та маси отриманого прибутку.

Тому традиційно в країнах з розвиненими ринковими відносинами основою зростання прибутку є постійна діяльність щодо зниження витрат виробництва. Це досягається шляхом ретельного дослідження та удосконалення виробничих процесів, поліпшення організації робочих місць, посилення контролю за всіма стадіями процесу виробництва, впровадження прогресивних технологій, раціоналізації процесів закупок сировини та матеріалів, постійного вивчення та розширення ринків продукції. Зниження витрат виробництва та зростання на цій основі прибутку підвищує фінансову стійкість господарських утворень в регіонах та становить потужний фактор стабілізації всієї фінансової системи держави.

<i>Група показників регіональної ефективності використання трудових ресурсів</i>	
Методичний зміст показника	Формалізоване визначення
Продуктивність праці – виробництво продукції на 1 працюючого ПВП	$Prod = Q \cdot L^{-1}$
Темп зростання продуктивності праці	$I_{Prod} > 1$
Співвідношення приросту заробітної плати до приросту продуктивності праці	$I_V / I_{Prod} < 1$
Частка приросту продукції за рахунок зростання продуктивності праці : - витратний аспект - ресурсний аспект	$I_{Q\ prod} = 1 - I_V / I_Q$ $I_{Q\ prod} = 1 - I_L / I_Q$

Блок 4. Узагальнюючі інтегральні показники потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості та її галузей.

Показником регіонального розвитку харчової промисловості узагальнюючого рівня є показник розвитку галузі, методика визначення якого у формалізованому вигляді наступна:

$$I_{pr} = (I_T + I_n) / 2, \quad (7)$$

де I_{pr} - узагальнюючий показник регіонального розвитку харчової промисловості; I_T - співвідношення виробництва продукції харчової промисловості в розрахунку на одиницю території в окремому регіоні і в країні в цілому; I_n - співвідношення виробництва продукції харчової промисловості в розрахунку на душу населення в окремому регіоні і в країні в цілому.

Показник є корисним в комплексі з іншими показниками, оскільки кількісне співвідношення окремих показників не дозволяє отримати повносистемну оцінку рівня розвитку харчової промисловості в регіоні, реальні кількісні параметри якого можуть бути визначені тільки з урахуванням всієї різноманітності передумов та чинників регіонального розвитку харчової промисловості.

Інтегральний показник потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості в узагальненому вигляді визначатиметься за формулою [11]:

$$P = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n (P_{ij} / K_j) * 100, \quad (8)$$

де P - інтегральний показник потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості; P_{ij} - j -й показник в i -му регіоні, [$j=1,2,3...n$; $i=1,2,3...m$]; K_j - j -й показник по країні.

Повносистемна оцінка регіонального розвитку харчової промисловості охоплює використання ряду доповнюючих показників. Додаткової уваги заслуговують наступні показники: частка харчової промисловості в чисельності працівників, вартості основних виробничих фондів, обсязі продукції. прибутку; частка харчової промисловості у

формуванні продовольчого фонду країни та окремих регіонів; обсяги імпорту та експорту продукції харчової промисловості; частка харчової промисловості окремих регіонів у загальнодержавному та глобальному вимірах обсягів виробництва харчової продукції тощо.

Висновки

Отже, в цілому представлена Методика являє собою комплексний методичний інструментарій для конструктивного розв'язання складних і багатогранних проблем сучасного регіонального розвитку харчової промисловості України та її галузей.

Запропоновані методичні принципи визначення рівня регіональної ефективності розвитку харчової промисловості та її галузей, що охоплюють як формування узагальнюючої оцінки потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості, так і створення комплексної системи показників, яка являє собою необхідний інструментарій для відображення і оцінки процесів ефективності, тенденцій і закономірностей її змін, визначення резервів та шляхів її зростання. Методика об'єднує індикатори, що мають різну властивість узагальнення відображення якості використання ресурсів виробництва. Особливе значення надається наявності в системі показників критерію ефективності виробництва, що замикає всю систему показників, даючи можливість зробити однозначну оцінку повній системі взаємодій (часто суперечливих і різноспрямованих) економічної динаміки численних компонент (складових) регіональної ефективності розвитку харчової промисловості та її галузей.

Узагальнюючи, підкреслимо, що наукову основу розвитку територіальної організації харчової промисловості, її сировинного, матеріально-технічного, трудового потенціалу становить принцип комплексності за єдністю трьох критеріїв ефективності: оптимального використання виробничих і природних ресурсів; оптимального розвитку ринку праці; максимального економічного результату (оплата праці, прибуток, рента, інвестиційна складова).

Література

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 495 с.
2. Алаев А.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь – М.: Мысль. 1983. – 290 с. – С.98 – 100.
3. Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України. – Черкаси: Брама –Україна, 2006. – 440 с.
4. Актуальні питання методології та практики науково-технічної політики / За ред. Б.А. Малицького. – К.: Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України, 2001. – 204 с. – С. 101.
5. Блауберг И.В., Юдин С.Г. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
6. Чумаченко Н.Г., Савченко А.П., Корнев В.Г. Принятие решений в управлении производством. – К.: Техника, 1978. – 129 с.
7. Хозяйственный механизм в системе оптимального функционирования экономики. Ред. Н.П. Федоренко и Н.Я.Петраков. — М.: Наука, 1985. - 317 с.
8. Системное моделирование, анализ и проектирование производственно-экономических систем. / Ред. Е.Т.Удовиченко. – Львов, ВНИИ метрологии, 1982. – 82 с.
9. Поповкін В.А.Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наук, думка, 1993. – 219 с.
10. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 548 с.
11. Дейнеко Л.В. Економічні проблеми розвитку харчової промисловості України та її регіонів / Л.В. Дейнеко : дисертація на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук за спец. 08.10.01. – Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. – Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Київ, 2000. – 28 с.